

Enige aspecten van de geschiedenis van Westerwolde en het Onstwedder kerspel

Deze bijdrage bestaat uit twee gedeelten. In het eerste wordt ingegaan op de merkwaardige wijze, waarop Westerwolde een landsheerlijkheid werd. In het tweede worden - hoofdzakelijk aan de hand van oude akten - enige aspecten van de geschiedenis van Onstwedde behandeld.

I.

- a. Na de totstandkoming van het Karolingische Rijk, een proces, dat voltooid was aan het eind van de achtste eeuw, waren de tot dat rijk behorende gebieden (waaronder het gehele huidige Nederland) door de keizer in leen gegeven aan graven, hertogen, bisschoppen en abten. Na het uiteenvallen van dit rijk onder de opvolgers van Karel de Grote verslaptten de banden tussen deze leenmannen en hun keizerlijke of koninklijke leenheer en gingen de graven, hertogen etc., zich steeds meer als souverainen (d.w.z. van hoger gezag onafhankelijken) beschouwen.

Naast de in leen gegeven gebieden waren er echter ook, die rechtstreeks onder het gezag van de keizer bleven staan. Omdat deze zgn. rijksonmiddellijke gebieden niet in leen gegeven waren, ontwikkelde zich er ook geen leenstelsel. Westerwolde nu heeft, evenals Friesland, de Groninger Ommelanden en het Eemsland, tot die rijksonmiddellijke gebieden behoort.

Na de afbrokkeling van het centrale gezag onder de opvolgers van Karel de Grote kwamen deze gebieden weer op zichzelf te staan en wekten de machtsbegeerte op van bovengenoemde zich thans souverain achtende leenmannen. Zoals de graven van Holland getracht hebben Friesland aan hun gezag te onderwerpen, zo hebben de graven van Ravensburg, de graven van Tecklenburg en de bisschoppen van Münster elkaar de heerschappij over het Eemsland betwist.

Om de gevolgen daarvan voor Westerwolde te kunnen begrijpen, keren we even terug naar het jaar 802. In dat jaar werd in Meppen door toedoen van Karel de Grote, die de voltooiing van de kerstening in zijn domeinen wilde bevorderen, een missieparochie gesticht. Vanuit deze parochie zijn de overige parochies in het Eemsland en zeer waarschijnlijk ook in Westerwolde gesticht. In 835 wordt deze moederparochie met alle onder haar ressorterende kerken door keizer Lodewijk de Vrome geschonken aan het in 822 door hem bij Hötter aan de Weser gestichte Klooster Corvey.

De tekst van de schenkingsoorkonde luidt:

"Het heeft Onze Hoogheid behaagd het nieuw gestichte klooster Corvey op verzoek van zijn abt Warin de in Agrodingo gelegen missiecel Meppen te doen toekomen. Zij zal eeuwig tot het klooster behoren. Over alles wat tot haar behoort zal het klooster beschikken: over de kerken, de huizen en de andere gebouwen, de in cultuur gebrachte landerijen, de weiden, velden en bossen, de staande en stromende wateren, alle roerende en onroerende goederen en de horige lieden van beiderlei kunnen en van alle leeftijden".

Daarnaast bestaat er nog een notitie uit het midden van de twaalfde eeuw, die in de Duitse literatuur vermeld wordt, maar waarvan sommigen de authenticiteit in twijfel trekken. Volgens deze notitie zou keizer Lodewijk de Duitser, die van 843 tot 876 regeerde, alle kerken in Westerwolde aan het klooster Corvey geschonken hebben. Hoe het ook zij, het staat toch wel min of meer vast, dat het klooster Corvey in de negende eeuw de vijf Westerwoldse parochiekerken met de daarbij behorende goederen in eigendom heeft gekregen. Het klooster had in diezelfde eeuw ter bescherming en tot beheer van zijn goederen een burcht gebouwd in de buurt van Altharen, een plaatsje aan de Eems niet ver van Westerwolde verwijderd. Dit was in die tijd niets bijzonders. De kloosters lieten het beheer over hun dikwijls uitgestrekte bezittingen over aan ministerialen, wereldlijke dienaren afkomstig uit belangrijke geslachten, die als een soort rentmeesters fungeerden en deze burchten bewoonden en hun toezicht beperkten tot jaarlijkse inspectiereizen. Aanvankelijk zal deze beheerswijze het klooster weinig problemen hebben opgeleverd, maar na 1073 veranderde de situatie. In dat jaar raakt keizer Heinrich IV namelijk in conflict met paus Gregor VII verzeild. De abt van Corvey stond hierin aan de zijde van de paus, terwijl bisschop Benno van Osnabrück, tot wiens bisdom Westerwolde en het Eemsland behoorden, aan de zijde van de keizer stond. Het klooster kon hierdoor onvoldoende toezicht uitoefenen op het beheer van de in het Eemsland en in Westerwolde gelegen bezittingen. De ministerialen maakten hier misbruik van door zich kloostergoederen toe te eigenen. Hierdoor ziet de abt van Corvey zich genoodzaakt in 1076 de bovengenoemde burcht over te dragen aan een hoogwaardigheidsbekleeder, die we in het vervolg nog vaker zullen tegenkomen, namelijk de bisschop van Münster. Precies honderd jaar later in 1176 is de dan regerende bisschop Herman II zo onverstandig deze burcht als schadeloosstelling voor verloren bisschoppelijke voogdijdiensten over te dragen aan graaf Simon van Tecklenburg.

Het is dan namelijk prompt met de rust in het Eemsland gedaan, omdat graaf Simon en zijn volgelingen zich ontpoppen als echte roofridders. Reeds twee jaar later, in 1178 besluiten de bisschop van Münster en de abt van Corvey dan ook om gezamenlijk een nieuwe burcht te bouwen in de buurt van de oude om zodoende de dreiging van een Tecklenburgse overheersing in het Eemsland af te wenden. Als vestigingsplaats kiezen ze het iets ten noorden van Altharen liggende plaatsje Landegge. Als ook de graaf van Ravensburg op zijn in het Eemsland gelegen goederen drie burchten laat bouwen (zo rond 1200) breekt een periode aan, waarin de bewoners van het Eemsland waarschijnlijk weinig rust hebben gekend. In 1252 wordt de strijd om de heerschappij over het Eemsland (met zijn voor het handelsverkeer belangrijke Eems!) echter beslecht. Op 18 juni van dat jaar draagt gravin Jutta van Ravensburg alle Ravensburgse bezittingen in het Eemsland over aan de bisschop Otto van Münster voor de somma van 40.000 mark. Op 23 maart 1253 wordt de bisschop door koning Wilhelm ook formeel met de voormalige Ravensburgse bezittingen beleend en sindsdien maken de bisschoppen van Münster in het Eemsland de dienst uit. Het bestuur laten zij uitoefenen door een op de burcht te Landegge zetelende drost.

- b. Westerwolde staat op dat moment nog op zichzelf en buiten het brandpunt van deze gebeurtenissen. Men zal hier de ontwikkelingen in het Eemsland echter ongetwijfeld nauwlettend gevolgd hebben. Waarschijnlijk heeft hun onafhankelijkheid de Westerwolders niet alleen voordelen gebracht. Tegenover het voordeel niet belastingplichtig te zijn, stond b.v. het nadeel onvoldoende beschermd te zijn tegen vrijbuitende benden. Deze opereerden bij voorkeur daar, waar ze zich niet de woede van een verbolgen landsheer op de hals haalden. Het behoeft dan ook geen verbazing te wekken, dat de Westerwolders in 1316 steun zoeken bij hun machtige buurman. In dat jaar sluiten "consules ac incolae universe terre Westerwolde" (gezworenen en gezamenlijke inwoners van Westerwolde), vertegenwoordigd door hun landsrichter Siegfried de Steghe, een overeenkomst met de bisschop van Münster, Ludwig von Hessen, vertegenwoordigd door zijn drost in het Eemsland Mathias van Raesfeld. De Westerwolders beloven de bisschop jaarlijks een hoen te zullen betalen voor ieder huis, waaruit rook komt, geen verdedigbare bouwwerken te zullen oprichten zonder de toestemming van de bisschop en de bisschop ter heervvaart te volgen als deze hen daartoe oproept.

Deze belooft op zijn beurt de Westerwolders in hun oude rechten te beschermen.

Reeds uit het feit, dat deze overeenkomst gesloten is, valt af te leiden, dat de bisschop geen landsheerlijk gezag over Westerwolde bezat, zoals soms wel eens is gesteld. De rechten en plichten, die er voor partijen uit voortvloeien vormen namelijk slechts een onderdeel van de rechten en plichten, die de verhouding tussen een landsheer en zijn onderdanen kenmerken. Als de bisschop dus landsheer van Westerwolde geweest was, dan had hij haar niet hoeven te sluiten. Zó vormt het feit, dat het landschap een dergelijke overeenkomst kon sluiten veeleer een bewijs voor zijn onafhankelijkheid. Dat de Múnsterse bisschop ook geen goederen in Westerwolde bezat, kan worden afgeleid uit het feit, dat de hoenders buiten het landschap in ontvangst werden genomen, namelijk in Altharen.

- c. Het is dan een tijdje stil rond Westerwolde, totdat in 1391 een zekere Egge Addinga onderweg van Onstwedde naar Wedde wordt vermoord. Uit gegevens van latere datum blijkt, dat deze Egge dan reeds Westerwoldse bezittingen van het klooster Corvey in leen heeft, waaronder het steenhuis te Wedde. Uit een in dat jaar gesloten overeenkomst tussen de Westerwolders en de erfgenamen van de vermoorde Addinga blijkt echter, dat deze bovendien de opbrengsten der aan het gericht verschuldigde boetes genoot. Op 12 maart 1392 dragen twee van deze erfgenamen, te weten Wyarde Memminge en Tjabekke Jelderkes, hun aandeel in de nalatenschap ten overstaan van de bisschop van Múnster over aan Bole en Haye Addinga, zoons van voornoemde Egge en tezamen de overige erfgenamen vormend. Hieronder valt onder meer het recht "in saeken to scheyden, misdaden to straffen". De conclusie dringt zich dus op, dat de vermoorde Egge het recht op het richterschap (d.w.z. het recht de landsrichter te benoemen) bezat en de daaraan verbonden inkomsten uit jurisdictie (= rechtspraak) genoot. Het is echter volstrekt onduidelijk, hoe hij hieraan gekomen is. Vast staat slechts, dat hij hierbij de hulp van de bisschop van Múnster nodig gehad heeft. Uit aktes van latere datum blijkt, dat de bisschoppen van Múnster en de elkaar opvolgende Addinga's een soort leenverhouding voorwenden. De bisschoppen van Múnster doen het daarbij voorkomen, alsof zij landsheerlijke rechten over Westerwolde bezitten, die de Addinga's in leen krijgen.

In plaats van de Westerwolders in hun rechten te beschermen, waartoe zij zich in 1316 hadden verplicht, verkwanselen zij de Westerwoldse vrijheden aan een hoofdelingen geslacht, dat graag wat meer in de melk te brokkelen wilde hebben, dan het Corveysche leenmanschap toestond.

Het zal langzamerhand duidelijk worden, waarom de Addinga's vrijwel constant met de Westerwolders overhoop lagen. Met name het reeds genoemde recht de richter te benoemen, speelde daarbij een rol, omdat de Westerwolders er terecht grote waarde aan hechtten deze bevoegdheid zelf - zoals traditioneel gebruikelijk was - uit te oefenen. Als scheidslieden partijen in deze kwestie niet tot elkaar kunnen brengen, verzoeken zij Burgemeesters en Raad van Groningen om arbitrage. Dit leidt in 1447 tot een uitspraak van dit college, waarbij Egge Addinga (een kleinzoon van de eerdergenoemde) weliswaar het recht toegekend wordt de richter te benoemen, maar waarbij tevens wordt bepaald, dat de richter een erfgezetene uit de kerspels Onstwedde of Vlachtwedde diende te zijn, die, als de Westerwolders zulks verlangden, door een andere richter vervangen moest worden. M.a.w. Egge werd alleen de eer gelaten, feitelijk konden de Westerwolders zelf bepalen, wie richter werd.

Overigens blijkt uit deze uitspraak eens te meer, dat Westerwolde geen landsheerlijkheid was. De betwisting door de Westerwolders van de rechten der Addinga's betekende immers tevens een betwisting van de rechten van de leenheer, van wie de Addinga's deze rechten zogenaamd in leen hielden. Een landsheer evenwel zou zijn souvereiniteit over een gebied nooit in twijfel laten trekken en zeker niet toestaan, dat zijn leenman en zijn onderzaten daarover de uitspraak van een burgerlijk bestuurscollege inroepen. De kwestie is dan ook deze, dat de bisschoppen van Münster er mee volstonden de Addinga's "leenbrieven" te verschaffen en zich angstvallig buiten de moeilijkheden hielden, die hierdoor werden opgeroepen.

- d. Al dit geharrewar kwam de rechtszekerheid in het landschap niet ten goede. In een poging hieraan een einde te maken stellen de Westerwolders in 1470 hun landrecht op schrift. Niet bekend is, of het hier een eerste codificatie betreft, of dat eerdere codificaties verloren zijn gegaan. In ieder geval draagt het een archaisch karakter, hetgeen ook tot uiting komt in het slotartikel, waarin onder meer gesteld wordt "dat onze olderen ende voerolderen, als wij hebben verstaen ende onderwyset sint van onse voervaderen, dat dese punten ende articulen voer schreven sint gewest een olt lantrecht to Westerwolde".

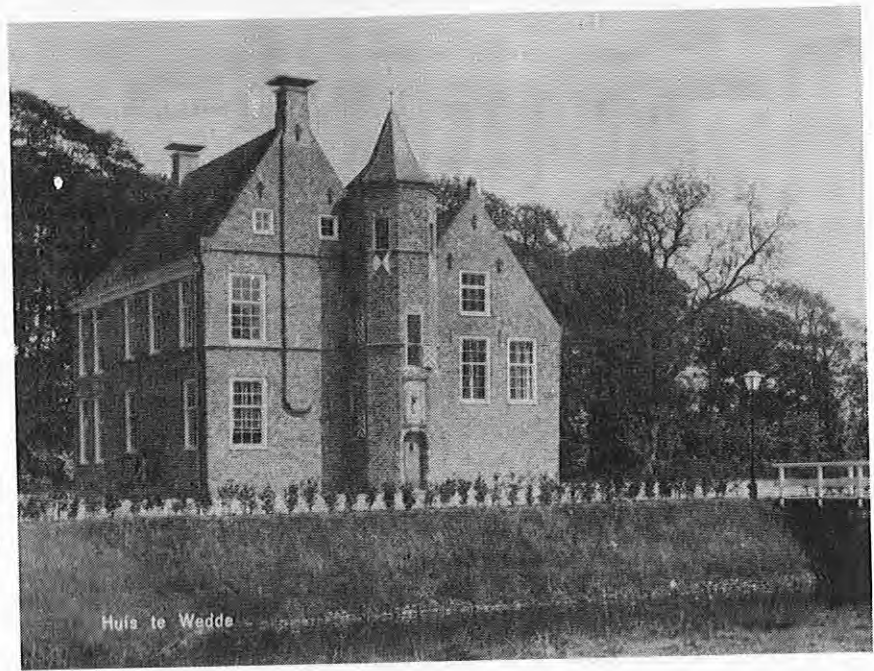
Ongetwijfeld wordt hier bedoeld op de tijd voor de Addinga's hun intrede deden. Ook in het feit, dat de Westerwolders hun landrecht buiten de Múnsterse bischop om codificeerden en niet door hem lieten bekrachtigen, ligt een duidelijke aanwijzing voor de invaliditeit van diens positie als landsheer opgesloten. (d.w.z. zijn positie als landsheer functioneerde niet werkelijk). Deze procedure is er mede debet aan geweest, dat het landrecht het bestaan van een landsheer niet kent. Op het stuk van de jacht bijv. zegt de 24e paragraaf van het vijfde Capittel: "in die ghemene marke in den lande mach men jagen waer men wil". In gefeodaliseerde gebieden (d.w.z. de gebieden, die door een leenman worden bestuurd) daarentegen behoorde het jachtrecht tot de privileges van de heer, zij het dan, dat in bepaalde streken (zoals in Drenthe) de ingezetenen soms een beperkt jachtrecht gelaten was. In Westerwolde was echter alle jacht vrij, ook de zgn. lange jacht met honden en vermoedelijk ook de jacht met valken, twee manieren van jagen, die overal elders tot de privileges van de adel behoorden. Paragraaf 22 van het vijfde Capittel luidt: "weert sake dat iemant iagede den wolff myt syne hunden, een swyn of een ander beest, dat solde blyven synen heren; geschede dat anders, weer deverye". Sommigen nemen abusievelijk aan, dat de woorden "syne heren" op de jager betrekking hebben en zien in deze bepaling dusdoende een bescherming van het jachtrecht van de landsheer. Men dient echter in te zien, dat een dergelijke bepaling dan weinig zin zou hebben. Men kan zich immers nauwelijks voorstellen, dat iemand zich de kosten en de moeite zal getroosten er voldoende geschikte honden op na te houden en daarmee te gaan jagen, als hij van te voren al weet, dat hij toch al het gedode wild weer zal moeten afstaan. Trouwens, de adellijke privileges ten aanzien van de jacht hebben niet zozeer betrekking op de buit, als wel op de uitoefening van de jacht zelf vanwege het genoegen, waarmee dat gepaard gaat. Ook zo bekeken zou deze bepaling weinig zinvol zijn, omdat ze de jacht met honden zelf immers niet verbiedt. Om de zin van deze bepaling te begrijpen, dient men de woorden "syne heren" dan ook in verband te brengen met het gedode stuk wild. Het woord "heer" wordt veelvuldig in het Westerwoldse landrecht gebezigd, doorgaans in de betekenis van eigenaar, ook in verband met dieren. Zo ook hier. Wie met honden jaagt, kan de plaats, waar deze een stuk wild doden slechts gedeeltelijk zelf bepalen, omdat eenmaal jagende honden niet meer tegen te houden zijn. Het is zeer wel mogelijk, dat de honden het wild niet op de grond van de jager doden noch op gemeenschapsgrond, doch op een stuk grond van een ander.

In dit geval nu voorziet het onderhavige artikel. Het gedode stuk wild wordt dan het eigendom van de grondeigenaar. Ook in gevallen, waarin honden van twee eigenaren hetzelfde stuk wild bejagen, voorziet het landrecht. Paragraaf 19 van het vijfde Capittel luidt: "Alsoe ist myt alle wilde beesten, ist dat een mans wint iaget een wilt, alsoe lange dat he hem myt den winde volget, vinget een ander mit syn winden, dat hoerde den eersten toe; dede hy anders, dat weer deverue". M.a.w. degene, die het eerst de jacht op een stuk wild had opgevat, bleef ook eigenaar van een stuk wild, als dat gedood werd door de windhonden van een ander.

Dat ook de valkerij vroeger in Westerwolde bedreven werd, blijkt uit een akte van 1657. Een bepaald stuk grond in de buurt van Ter Maars wordt daarin aangeduid als liggende "by de falckeniershutte". Het woord hutte werd doorgaans gebruikt ter aanduiding van een eenvoudige woning, zodat hiermee op de woning van een valkenier geduid wordt. Deze vond in Westerwolde dus kennelijk een bestaan.

Ik heb bewust wat ruimere aandacht besteed aan de bepalingen omtrent de jacht, omdat ze aantonen, dat de Westerwolders gedurende de middeleeuwen vrijheden genoten, die overal elders niet (meer) bestonden en zodoende laten zien, dat er in Westerwolde niet alleen theoretisch doch ook praktisch van landsheerlijk gezag geen sprake was.

Voor bijzonderheden aangaande de conflicten tussen de Addinga's en de Westerwolders verwijs ik kortheidshalve naar het boek "Het Huis te Wedde" van Van Dijk en Renaud. Ik volsta hier met nog te vermelden, dat er aan de bisschoppelijk-Münsterse "landsheerlijkheid" in 1530 een einde komt, als hertog Karel van Gelre het Slot te Wedde laat veroveren en zodoende Westerwolde onderwerpt. Hij trekt de volledige rechtspraak aan zich, voert zware belastingen en hofdiensten in en zet het landrecht naar zijn hand. Lang duurt deze voor Westerwolde vervelende episode echter niet. In 1536 wordt het Wedder slot door Schenck van Tautenburg veroverd voor Karel V. De Westerwolders onderwerpen zich vervolgens - wars van de gehate Geldersen - vrijwillig aan de keizer. Deze herstelt hen in een privilegebrief van 12 augustus 1538 weer in hun oude rechten, terwijl de door de Geldersen ingevoerde belastingen en diensten worden afgeschaft. Strikt genomen is er nu pas echt sprake van landsheerlijkheid. De landsheerlijkheid wordt door de keizer in leen gegeven aan de verdienstelijke Schenck, die op zijn beurt de Duitser Hans Hesse als drost aanstelt.

Huis te Wedde

30 augustus 1593
 Willem Lodewijk van Nassau veroverf de Wedder Burcht (Foto Rijksarchief Groningen)

In 1562 beleent Philips II vervolgens Johan de Ligne, graaf van Aremborg met Westerwolde.

In 1593 wordt het slot te Wedde veroverd door de staatse troepen onder aanvoering van Willem Lodewijk van Nassau. De Staten-Generaal stellen Westerwolde als veroverd gebied, dat niet tot het territoir van één van de zeven gewesten van de Unie van Utrecht behoorde, onder stadhouderschap van Willem Lodewijk. Westerwolde was een generaliteitsland geworden en zou dat blijven tot de stichting van de Bataafse Republiek in 1795. Het stadhouderschap werd gedurende die tijd steeds uitgeoefend door telgen uit het huis van Nassau. Het ambt stelde echter in vreedstijd niet veel voor.

II

- a. Alvorens aan de hand van enkele oude akten enige aspecten van de geschiedenis van Onstwedde te behandelen, lijkt het me juist, eerst enige begrippen wat nader te verklaren. Om te beginnen is daar het begrip MARKE of BOERSCHAP. Over het ontstaan van de marken lopen de meningen uiteen, vast staat, dat ze al erg oud zijn. Het woord "marke" betekende aanvankelijk "grens", maar krijgt reeds in de vroege middeleeuwen ook de betekenis van "het omgrensde". Men dient er onder te verstaan een gebied, dat toebehoorde aan een gemeenschap van eigenerfden of erfgezetenen. De hogere, beter afwaterende gronden waren in percelen verdeeld en het individuele eigendom van de eigenerfden (essen). Ze werden gebruikt als bouwland. De lagere gebieden met bossen, heiden, vennen en weiden waren oorspronkelijk onverdeeld en eigendom van de gezamenlijke erfgezetenen. Iedere volle - tot de marke behorende - hoeve had een aandeel in het gebruik van deze gemeenschappelijke gronden of MEENTEN (in het Duits ook wel ALMENDEN genoemd). Zo'n aandeel heette WAARDEEL en bevatte een aantal waren (in Westerwolde doorgaans mollenwaren genoemd). Tot een hoeve dienden vier waren te behoren, wilde ze voor vol gelden. In de late middeleeuwen begint de verdeling van de weiden en hooilanden, die dan steeds meer in particulier bezit geraken. De vennen en heiden echter blijven zeer lang gezamenlijk bezit en worden eerst in de loop van de 18e en 19e eeuw verdeeld.
- De marke of boerschap vormde staatrechtelijk gezien de grondslag voor de samenleving. Zij werd bestuurd door de vergadering van de vertegenwoordigers der volle hoeves, het zgn. DING, dat werd voorgezeten door de BOERRICHTER.

De boer- of buurrichter werd jaarlijks door de eigenerfden of buren uit hun midden gekozen. In het DING werden de WILLEKEUREN opgesteld, regels, waaraan de bewoners van de marke gebonden waren. (Paragraaf 1 van het tiende Capittel van het Landrecht van 1470 zegt hierover: "alle boerwillekeur is vrij; waer die twe deel hen willen, daer sal die derde volgen. . ."). Voorts werden in het ding de straffen voor de overtredingen van die willekeuren vastgesteld en beslissingen genomen in zaken, die voor de gehele boerschap van belang waren. Het ding zorgde dus voor wetgeving, rechtspraak en bestuur op plaatselijk niveau.

Aangelegenheden, die niet slechts een bepaalde marke, maar meerdere marken of een heel landschap of gouw raakten, werden behandeld in het GOUW- of GODING. Ook het goding werd voorgezeten door een richter. Deze was, evenals de boerrichters, afkomstig uit de kring der erfgezetenen en werd eveneens jaarlijks gekozen. Omdat het goding te groot was om alle erfgezetenen afzonderlijk in alle aangelegenheden te raadplegen en omdat men het goding bovendien niet voor ieder wissewasje bijeen kon roepen, kozen de erfgezetenen uit hun midden twaalf vertegenwoordigers, de zgn. GEZWORENEN. Bij de strafrechtspraak was hun positie enigszins vergelijkbaar met die van de jury's, zoals veel landen die heden ten dage nog kennen. Zij stonden de landsrichter echter ook bij in civielrechtelijke aangelegenheden en bovendien gaven zij de politiek, zoals die naar buiten toe gevoerd werd, gestalte.

- b. Westerwolde bestond in de middeleeuwen uit vijf kerspelen te weten Vriescheloo, Wedde, Onstwedde, Vlachtwedde en Sellingen. Tot her kerspel Onstwedde behoorden de marken van Onstwedde, Wessinghuizen incl. Höfte, Ter Wupping, Smeerling en Veenhuizen. De Onstweddermarke was hiervan de grootste. Het aantal volle hoeves, dat daartoe behoorde, varieert in de loop der tijden, maar ligt in de buurt van de 30. In 1770 bedroeg het echter 26 (waaronder begrepen 2 van de kerk). De Wessinghuizermarke telde vermoedelijk 6 volle erfplaatsen, Höftinge (Höfte) niet meegerekend. De marke van Ter Wupping telde 3 erfplaatsen, die van Smeerling 6 en die van Veenhuizen 10.

Iedere erfplaats had een naam. Als regel is dit een tweede naamvalsvorm van een mansnaam, waardoor ze praktisch allemaal op -ing of -s eindigen. Als regel geldt ook, dat het geslacht, dat zo'n erfplaats bewoont, naar dezelfde naam luistert. Hier volgt een aantal van die namen.

Voor ONSTWEDDE: Wilting, Nanning, Hubbeling, Rensing, Theding, Huges, Hids, Rickes, Huizingh, Dercks, Folkers, Harding, Boels, Besseling, Jabbing, Claauwens, Mennersing, Tidwerding, Hutting, Weerding, Jensing, Karskens, Migchels, Oling, Thools, Eling, Wychbolding en voorts, van de regel afwijkend Van de Wösten, Dunn, Spijckmans, Ten Campe en Sterenborg.

Voor WESSINGHUIZEN: Wilts, Roelfs (of Roeleffs), Van Tuinen, Harms, Luringh en Rensing. Onder Wessinghuizen behoorde ook de erfplaats Höftinge of Höfte met een familie van die naam.

Voor TER WUPPING: Coetes, Folders en Heijes. Voor SMEERLING: Eding, Hidding, Horlings (later Heijes), Hoissing (later Nannings), Halmingh en Lotteringh. Voor VEENHUIZEN: Jacobs (later Hiskes), Hiddes (Hids), Buttes (Bots), Frouws, Memes (Meems), Hensums, Wilzing, Olers (Oolders), Rōpers (Reupers) en Tensing.

Naast de hierboven genoemde marken behoorde ook Ter Maars tot het Onstwedder Kerspel. Hier stonden vroeger vermoedelijk 2 of 3 hoeves, bewoond door telgen uit het gelijknamige geslacht, dat later Maarsingh is gaan heten.

- c. De voornaamste bron voor geschillen vormen door de loop der eeuwen heen de grenskwesties. De grenzen van de percelen bouwland op de essen stonden als regel wel vast en werden doorgaans aangeduid met een kei of een paal. De overige in cultuur gebrachte gronden en de tuinen bij de boerderijen werden omgeven door wallen en struiken, zodat ook hier nauwelijks problemen konden rijzen. Veel moeilijker echter lag het bij de vaststelling van de grenzen tussen de marken. Waar eenstemmigheid bestond, werd de grens aangegeven door een greppel. Die eenstemmigheid ontbrak echter nogal eens. Zo ontstaat in 1488 een geschil tussen de gezamenlijke erfgezetenen van Onstwedde en Else ter Marse betreffende het verloop van de grens tussen een stuk Onstwedder hooiland (gemeenschappelijke, tot de marke behorende grond) en het hooiland van Ter Maars. De uitspraak, die landsrichter en de twaalf gezworenen in deze zaak deden, luidt aldus:

"Ick Herman Gorinck uuter tyt eyn gezworen richter des gemenen landes Westerwolde ende wy gemenen twalff gezworenen deselven landes kennen ende tugen openbare mit dussen open bezegelden breve, woe dat de gemenen buren van Unswedde ende Else ter Marse van marckschedinge weren twyfgelick under malcanderen.

Ende so hebbe ick Herman, richter, vorschreven ende wy twalff gesworen ende andere gude mans upde vorschreven marckscheidinge geweest ende hebben de schelinge ende gebreck angesien ende na unsen beste verstande in vrundschoppen hebben gescheden in dussen manieren, dat Else ter Marse en desynen ervent sollen gebrucken syn hoijlant to der gropen de daer de nijes gegraven was an de ostersyd syner maden en nicht verder. Ende sal oock brucken de begraven venne by den tijlle ende gemene marcke by der Marse ende in den Marse broke mit synen gude toe syner nuttichheit ende darf nicht affsoden. Ende des gelycken de gemene buren van Unswedde ende is daer wes op de buermarcke van hije to meijen we wat vynt de mach yt meijen van beijden syden. Hier mede alle ere gebreck guetlicken en vruntlicken gescheden to wesen sonder alle nye runde ende jenige behilpinge. In orconde der warheit so hebbe ick, Herman richter voorschreven, ende wy twalff gesworenen unde gerichtse segel to tuge an dussen breff gehangen. In dem jar unses Heren dusent veerhundert achte en tachtich des saterdags na der hiligen driekoningendag".

Ook tussen de erfgezetenen van Ellersinghuizen en die van Onstwedde heeft geruime tijd onenigheid bestaan over het verloop van de grens tussen hun marken. Zo moet Karel Schenck van Tautenburg op 29 april 1545 uitspraak doen in een beroep, dat de eigenerfden van Ellersinghuizen hadden ingesteld tegen een sententie (= vonnis) van diens drost Hans Hesse betreffende deze grens. De Onstwedders hadden ter ondersteuning van hun standpunt onder meer een brief overgelegd, die bezegeld was door "Hermannus Koeps Richter van Westerwolde in den Jaere 1504". Aan de hand van dit stuk konden zij aantonen, dat "de Richter van Westerwolde Hermannus Koeps und den twaelff gezworen In den Jaere 1504 als sij met die van Ellersinghusen in rechtsforde- ringe stonden duer den Amptman und Rentmeister van Emslant de hand gesloeten und verboeden is gewest in dezer saken sententie te wijsen".

(In 1504 had de bisschoppelijke drost in het Eemslant, die van 1498 tot 1523 namens de Múnsterse bisschop het landsheerlijk gezag in Westerwolde vertegenwoordigde, de toenmalige landsrichter Herman Koops dus verboden vonnis te wijzen in deze kwestie).

Uiteindelijk zou Schenck deze slepende kwestie beëindigen door een scheidslot te laten graven. Deze naar hem genoemde slot vormde later gedeeltelijk de grens tussen de gemeenten Vlachtwedde en Onstwedde.

De grens tussen de mandelige gronden van de Onstwedders en de Veenhuizers werd vastgesteld in 1770. De toenmalige richter A.H. van Swinderen, schrijft, dat hij "partijen redenen en wederredenen verstaan en verscheidene sortabele voorstellen tot een vriendelijk accommodement vrugteloos gedaan hebbende, na examinatie van de meting en provisionele verdeling van deese mandelige grond door de Heer Capitain Ingenieur M. Siderius op mijn requisitie gedaan en in een Caarte afgetekent met desselfs schriftelijke vertekende verklaringe daar nevens an mij overgegeven. . . ."

Ook hier konden partijen dus niet tot overeenstemming komen en moest de richter de knoop doorhakken. Van Swinderen bepaalt voorts, dat langs de door Siderius getrokken grens een scheidsloot gegraven zal worden. De Leemdobben blijven echter onverdeeld. Hierover wordt het volgende bepaald: "Dat nademaal de grond bij de Leemdobben op protest der Onstwedders zonder consent der Veenhuizers door den Heer Siderius niet is verdeelt, maar mandelig gelaten, tot voorkominge van nieuwe verschillen, die van Veenhuisen aldaar het regt van weiderije zullen hebben, zonder dat die van Onstwedde daartoe eenigszins gerechtigd zullen zijn; behoudende echter die van Onstwedde het regt om ook aldaar zowel als die van Veenhuisen tot haar eigen gebruik leem te mogen graven, als van ouds, en ook in specie de Onstwedder Kerk om aldaar niet alleen tot gebruik en onderhoud der kerk, pastorie, kosterij en schoolgebouwen leem te graven, maar ook om van het leem te graven der buiten lueden aldaar als van ouds te profiteren".

- d. In het bovenstaande werd reeds uiteengezet, dat het recht op het gebruik van de onverdeelde markegronden werd uitgedrukt in mollen waar. Het woord "waar" is geen begrip met een eigen inhoud. Het krijgt die inhoud pas, doordat in de boerwillekeuren van de diverse marken bepaald wordt, welke rechten er aan een waar verbonden zijn. Deze rechten kunnen per boerschap verschillen en bovendien in de loop der tijd veranderen. De boerwillekeur van Onstwedde uit 1688 bepaalt hierover het volgende: "Item so is wilkeur ende ook van olden gewoonlijken, de 8 mollen waar heeft de mag holden 16 koeijen, 16 guiste beesten, 8 olde peerden en 25 schapen en 4 olde gansen en een gant ende de jonge gansen daar van komende op Miggelis (= 29 september) of te nemen dat niemant in sijn koorn ofte eckelen daar beschadigt wert. . . ." Men moet uit deze bepaling niet afleiden, dat de bezitter van 8 mollen waar niet meer vee mocht houden.

Op eigen grond mocht ieder zoveel vee houden, als hij wilde. Bedoeld is slechts het weiderecht in de markegronden vast te leggen. Wie meer vee weidde, als zijn waardeel toestond, moest daarvoor betalen. De Onstwedder boerwillekeur zegt hierover: "Item ofte jemant were hetzij arfman ofte keuter, de meer peerden op de marke weidet als na waartal, de sal gehalten wesen alle jaaren te betalen voor yeder peert, so hij boven zijn geregtigheid opslaat om te weiden, een rix daalder". Het weidegeld voor een koe bedroeg een daalder, dat voor een varken twaalf stuivers.

Voor de geïnteresseerde volgen hier tenslotte de volledige teksten van de oude willekeuren van Veenhuizen en Onstwedde. Die van Veenhuizen is de oudste uit Westerwolde. Omdat er in 1611 een bepaling aan toegevoegd is, moet deze willekeur dus vóór dat jaar ontstaan zijn.

Den Haag, najaar 1976.

Mr. W. Hiskes.

Bijlage 1

WILLEKEUR VEENHUIZEN^{*)}

Wij ondergeschrevene huisluiden des loeges Veenhuisen bekennen kragt deeser onsen opgerigten wilkeur, hoe dat wij met malkander een heilig ende onzerbrekelijk hebben besloten als volget.

Ten 1sten zal een jeeder huisheerder gehouden weesen zijn weg schouw-vrij veerdig houden, ofte de buirrigter daartoe staande zal den brekhaftigen na buirregt straffen, als te weten een vane biers en dat zo vaken dubbelt op.

2. Item zal ook een jeeder zijn vonders over de sloten tusschen de huizen met rikken veerdig houden, bij poena als voorgeschreven.
3. Item ook zal een jeeder zijn veendijk schouwvrij houden ten einde zijn land, bij poena als voorgeschreven.
4. Item als een jeeder zijn beurt is om een buirhingst te huiren, zal gehouden weesen denselven de buiren van Veenhuisen eerst aan te presentieren of zij gesamentlijk daar meede te vreeden waaren.
5. Item ook zal een jeeder gehouden weesen den groten Hem te schouwen tot zo lange dat wij gesamentlijk ordoneeren in te slaan, bij poena van een vierendeel biers.

*) *Zonder dagteekning, maar in judicio gebragt 20 November 1689.*

6. Item ook zal een jeeder gehouden weesen niemant het water an te dringen, maar zal het leiden daar het heen hoord, bij poena van een halve tonne biers tot breuke.
7. Item als een jeeder ofte een zich weigeragtig mogte maken om te buirwerken, zal verbeurt hebben eene vane biers.
8. Item ook sal zich niemant onderstaan eenige creatuiren te drijven van Jacobs berg den moerweg strekkende aan de Duine berg, bij poena van een halve tonne biers.
9. Item als de buirrigter believet te buirwerken in de buirschap, zal deselve het 's daags te voren laten aanseggen.
10. Item zal zig ook niemant onderstaan te majen op de gemeene marke bij poena een vierendeel biers.
11. Item zal ook niemant eenige plaggen tho majen in het principaal-groen bij poena als voorgeschreven.
12. Item als het gemeene guiste goed na het Broek gebragt wordt, zal een jeeder het zijne daarheen brengen en na jeeder zijn land op ende daal drijven, bij poena als voorschreven.
13. Item off de buirrigter eenige dingen in de buirschap konde verbeteren, zullen die gemeene buiren gehouden weesen hem bij te wonen, zo zij het niet willen doen of accepteeren, zo zal de buirrigter twee mannen keesen om daarvan te oordeelen, waarmede de anderen zullen tevreeden zijn.
14. Item sal een jeeder gehouden wesen haare pumpen veerdig houden te einde zijn land, poena eene vane biers.

Dit alles wij voorgeschreven willen wij ten allen tijden in voorgeschreven punten nagaan.

Oorkonde onse ondergeschrevene handen.

(geteekend.) Hanne Oolders mijn hand
 Johan Jacobs mijn hand
 Hensem Hensems mijn hand
 Schulte Meemes mijn hand
 Harm Rōpers mijn hand
 Harm Wilsing mijn hand
 Elzo Engels bekenne dit.

Wij ondergeschreven huisluiden van Veenhuijsen hebben dit wilkeur hiermede versterket, dat niemant geen vreemde imen zal zetten of hij zal van elk korf drie stuijvers aan de buirschap opbrengen.

Vh. 1ten Junius 1611.

(geteekend).

Alver Meemes mijn hand

Alver Butter

Harm Wilsing mijn hand

Johan Jacobs

Pieter Beerents

Henssem Henssems

Jacob Hiddes

Hanno Olers

Johan Freerks

Albert Röpers.

Exhibitum in Judicio. Actum Vlachtwedde den 20sten November 1689.

(get.) Dillinga

Rigter

Exhibitum in Judicio en word partie advers copia geaccordeert. Actum

Wedde den 23sten Januarij 1691

(get.) B. Aldringa.

Drost.

Het origineel dezes is berustende onder Wubbe Jans Hiskes te Stadskanaal.

(get.) J. S. G. Koning.

Bijlage 2

WILLEKEUR ONSTWEDDE

In den jare 1688 op den 3den Meij hebben d' gemeene egenerfden ofte huisluiden des dorps Onstwedde desen wilkeur opgericht ende beschreven als volgt.

Item hijr na is beschreven den wilkeur, alse de gemeene huisluiden des ronden dorps Onstwedde voor dit maal tot noot druft ende 't gemeene beste hebben opgericht ende in schrift laten stellen, om een yeder sich daarna mogen rigten, hen ter tijt ende so lange daar anders dorch raad der gemeene huisluiden in voorsien wort, ofgenomen ofte daarbij gedaan te worden.

Item so is wilkeur ende ook van olden gewoonlijken, de 8 mollen waar heeft de mag holden 16 koeijen, 16 guiste beesten, 8 olde peerden en 25 schapen en 4 olde gansen en een gant, ende de jonge gansen daar van komende op Miggelis, of te nemen dat niemant in sijn koorn ofte eckelen daar beschadigt wort bij een halve tonne te verbeuren voor de genen so hijr boven doet.

2. Item ofte jemant were hetzij arfman ofte keuter, de meer peerden op de markte weidet als na waartal, de sal gehouden wesen alle jaaren te betalen voor yeder peert, so hij boven zijn geregtigheit opslaet om te weiden, een rijx dl. ende alle jaaren op Miggelis an de buurmeesteren ende keuren te betalen, wanneer 't selve bevorens angesegt is, bij een vane biers te verbeuren voor de eerste maal ende de andere maal dubbelt, sulks nochtans dat de gemeene huisluiden ofte egenarfdn in 't overweiden sulker peerden sullen hebben te consenteren.
3. Item ofte jemant were, de altemet zijn peerden op andere weide brogte ende dat hij de somwijlen weder haalde omme te drijven ende dan op dese weide gaan liet, de zal gehouden wesen, alhijr an de buirmester end keuren het vulle weide gelt 's jaars te betalen op Miggelis, wanneer 't selve bevorens angesegt is, bij verbeurte, ten eersten maal een vane biers en ten andere maal dubbelt.
4. Item een yeder zal sik holden en rigten om niet meerder in 't velt drijven als na zijn ware, van wat dieren het zij, alle de gene so geen geregtigheit heeft in de markte om te weiden sonder consent der eiigenarfdn, de zal voorbeurt hebben voor ijder peert, dat hij sunder consent op de marke weidet een halve tunne bier ende van ider koe een vordel bier ende van ider guiste beest een agtendiel bier ende van ider swijn een vane bier.
5. Item alle de gene, die mit believent van de egenarfdn en huisluiden gerne peerden ofte koeijen ofte guiste beesten wolden op de weide holden ofte swijnen daarop te holden, de zal gehouden wesen alle jaren an de buirmester ofte keuren te betalen voor een yeder peert een rijxdaalder en voor ijder koe een daalder, en voor ider swijn twalf str., en dese penningen alle jaar op Miggelis op te brengen, wanneer 't selve bevorens angesegt is, wel alsdan op de bestemde tijt niet betaalt, de zal ten eersten maal voorbeurt hebben een vane bier en ten anderden maal dubbelt.
6. Item ook is wilkeur, so jemant ware verhuist ofte versettet, de moet sij gehelijken van sig laten unde niets daer van beholden omme eenigerhanden creatuiren daar op te drijven ende an sik beholden, bij een halve tunne bier te verbeuren.
7. Item ook zo mag een ijder, de waren heeft, op een ijder waar jaarlijks graven op 't gemeene moer drie dachwarken torf ende dat veen niet onaardig te steken, bij verbeurte op ijder dagwerk agt stuiver, dat welke zal staan tot kentenisse van d'buirmester ende keuren.

8. Item ofte jemant eenige dagwarken torf op 't gemeene moer mochte graven boven zijn gerechtigheit, hij zij arfman ofte keuter, de zal an de buirmeester ende keuren alle jaren betalen voor ijder dagwark, so hij over graft, twalf stuiver op Miggelis op te brengen, wanneer 't selve bevorens angesegt is.
9. Item ook zal niemant van de keuters, de geene gerechtigheit op 't gemeene moer hebben, eenige torf mogen graven al eer ende bevorens de egenarfdn haren torf gegraven hebben unde wen se haren torf gegraven hebben, als dan een jegelijk van de keuters een bequame plaatse van de buirmeester ofte keuren toegewesen worden, daar se haren torf mogen graven, mits daar voor op Miggelis te betalen voor jeder dagwerk twalf stuiver, alle de gene, de hijr boven doet, de zal voorbeurt hebben een halve tunne bier.
10. Item ook is wilkeur als het hoorn geblasen wort ende de buirmeester het hoorn in sijn *) brogt heeft, so mag hij van stonden op de plaatse gaan, daar men gewoonlijk te hope kumt, wie daar dan niet datelijk kumt, so mag de buirmeester de uitblijvende een yeder panden en so zal elk uitblijvende persoon verbeurt hebben twe kroes bier ende als daar gearbeit is na als het van de buiren geordineert wort.
11. Item waar de buirmeester unde keuren het voorraatsaam tot den gemeene beste ansien in 't arbeiden, daar zal de gemeente volgen ende helpen te arbeiden, wel als dan uitblijvet, de zal den buirmeesteren ende keuren mogen panden en zal verbeurt hebben agt stuivers.
12. Item ook is wilkeur, dat een ijder, zo dat buerschap waret, des morgens zal uitroepen ende den heerde daaruit laten uitdrijven ende des avonts wederom na huis, en so een beest bij dage in den drek quam, dat de heerde daar niet weder uitligten konde, so zal de heerde dat beest, so het nodig is, wat onder dat hooft leggen, dat het niet in 't water verdrinkt ende den heere des beestes van stonden an te weten doen, dede hij dat niet ende het beest worde also versuimt, so zal de heerde den schaden lijden, maar geit de heerde van stonden an als het beest in den drek valt ende segt het in 't huis daer 't beest hoort, so is hij vrij.
13. Item ook is wilkeur, dat niemant zijn guiste goet mank de koeijen zal laten gaan, kleen ofte groot, hetsij dan een enter dat niet meer kan gaen mank dat guiste goet, en so jemant zijn guiste goet liet gaan mank de koeijen, de zou sulkes laten weten dat hij de daaraf waret, ende so hij de dan niet of waren en wil, de zal voor den eerste maal verbeurt hebben een halve tonne bier, en voor de anderde maal dubbelt.

*) 't woord "huis" is hier waarschijnlijk per ongeluk weggelaten.

14. Item des zal ene gemeene heerde ofte behuisling, omme woe het gevalt dat goet, des tijtliks uitroepen, ende een yeder sal 't hem voordrijven, ende so jemant were, de 't hem niet voor en drijft, de en behoeft het ook van den heerde niet weder eisschen, ende so een beest daarvan in den drek valt, zal gehouden worden als voorgeschreven bij of uit den twalften artijkel te sien is, bij aldien als 't hem behoorlijk is voorgedreven.
15. Item so jemant des avonts een beest mistede van degene, so de heerde mede waret, so mag men de heerde des avonts daaromme anspreken ende ofte geviele, dat de heerde niet en wuste waar dat het beest gebleven weer, so zal de heere des beestes den heerde eene mede doen, ende se beide seulen te samen zoeken so lange het beest gevonden is, maar is 't door versuimenisse des heerdes omme kommen, so zal de heerde den schaden dragen, overst is 't sunst anders also dat het in een torf-sloot ofte dergelijken onnosselijken mogte te dode komen, so zal de schade wesen half en half, als men op een beest so egentlijk vaken niet weten kan, woe menig dat hij uitdrijvet.
16. Item ofte een beest roekeloos krank worde ende de heerde ginge ende sede den heren des beistes, ende dat biest storve onder de wijle, daar zal de heerde geen schaden bij hebben so veerne hij van stonden an geit ende den heeren des beestes van stonden an gesegt heeft.
17. Item ofte het mugte gebeuren, dat ééne biest dat ander doot stodde, de schaden solen beide parten dragen, aangaande het fel van dat dode gestodde beest, so veele als dat weert is, zal tot betalinge strekken in de helfte.
18. Item ook is wilkeur, dat een ijder zijn werken als thuienen ofte wallen, hekken ofte wringen, zal eerlijken ende digt maken, den eenen nabuir bij den anderen, also dat niemant de eene op den anderen te klagen zal hebben en geene schade en doe, deit hij dat niet, so mag die beschadigde sik an de keuren beklagen, die dan den anderen seule mogen panden voor de eerste maal op een oort daalders, de anderdemaal op een halve, de derdemaal voor een heel daalder, ende so veerne hij nog weigerig is ende evenwel zijn goet in de essche leet lopen ende de werken ofte sloppen niet en makede, so mag die honende dat regt anspreken ende solven uit des egen willen geen goet laten executieren, dat hij schade betaalt krije.
19. Item so is 't ook wilkeur, dat niemant zijn peerden achter hen in den esch mag tudderen *). Ende so jemant het nodig van doen hadde, de zal het uit wille van zijn nabuiren doen.

*) *tudderen = weiden*

20. Item ook is wilkeur, dat de keuren sullen huiren mogen jaarlijks eenen goeden degen hinxt mank den moerpeerden voor een besummet kooren, de den gemeenen buiren gelevet, ende voort mank en los laten lopen sunder denselven emant bij zijn peerden te holden ofte van de markte te mogen halen unde in sijn timmert ofte ergens brengen bij voorbeurte een halve daler ende een yeder zal zijn peerden jaarlijks op Meij laten anteikenen, wes dan bevonden van peerden, de op het darde jaar staan, daar wort van geven ende daarenboven.
21. Item ook is wilkeur, dat niemant eenige plaggen in graslant zal mogen meijen bij straffe van een vordel bier te voorbeuren, wel sulks doet.
22. Item ook is 't wilkeur, dat niemant geene plaggen op de gemeene markte ofte in esch zal mogen meijen meer als de erfplaatsen, daar de landen toe gehoorig, ende de geene so geen gerechtigheit en hebben, sullen sick daarvan onthouden bij een vordel bier te verbeuren voor de geene so desen contrarie gedaan bevonden sal worden.
23. Item ook is 't wilkeur, dat een ijder sijnen swijne des nagts zal indrijven, dat se den nabuiren geen schade en doen, ende so jemant sijn weigeragtig holt en leet se evenwel gaan, dat se den nabuiren schade deden, so mag dengenen, de den schaden lijdet, het dengenen anseggen, dat he sijne swijnen waret, ende waret degeene zijne swijnen dan niet en laat se dan al evenwel gaan, de heeft verbeurt voor de eerste maal vijf str. (= stuiver) ende so de heere der swijne een, twe ofte driemalen angesegt is ende dan niet schutten en wil, zo mag de gene, zoo beschadigt wort en niet kan schutten ofte in de kove krijgen, ze doot slaan.
24. Item ook is wilkeur, dat niemant mag verkopen ofte veroorloven eenige leem uit de gemeene markte te graven en veuren sunder consent der gemeene buiren, hetsij een ander, bij een oort dalers te zullen hebben verbeurt.
25. Item is 't wilkeur, dat niemant geen beesten ofte peerden zal weiden ofte hoeden in den esch tendes de akkeren, so wijt de aene wenden uit strekken, sunderen de ane wenden sullen vrij blijven mit het kooren op de ackeren, alle de gene so daarboven doen ende daar over bevonden wort, de sal voor de eerste maal voorbeurt hebben een tonne bier ofte de waardie van die.
26. Item alle de geene, zo gene gerechtigheit hebben in de gemeene markte van waartal, de sullen ook geene beesten in den esch mogen waren bij voorbeurte van een halve tunne bier voor de eerste maal en voor de anderde maal dubbelt.

27. Item ook zal neemant eenige visch vangen in de A ofte sloten in eenige watertogte, te weten degeene, zo gene geregtigheit in de markte of in de watertogten hebben, bij verbeurte van een halve tonne bier ende de vischnetten prijs.
28. Item ook zal neemant in eeniger manieren mogen visschen in 't water, so eenen anderen eigendoemelijken toekumpt, hetzij met klene garen, dwarsnetten ofte met andere instrumenten, op wat maniere hetselve mugten geschien, bij een halve tonne bier te verbeuren, de desen contrarie bevonden zal worden ende de netten oder andere instrumenten, zo daar toe gebruikelijken, voorbeurt ende prijs zeulen wesen.
29. Item ook is wilkeur ofte emant ganzen boven zijn geregtigheit mochten hebben, de zal des jaars daarvoor op Miggelis van ijder gans an de buirmesteren betalen een daalder.
30. Item ook is wilkeur dat een yeder voor vier beesten de heerde een dag in kost end drank zal moeten onderhouden en ook voor ijder 4 beesten een dag een mede heerde mit doen.
31. Item mede is wilkeur, dat alle de geene, so geen beslag na zijn waartallen en geregtigheit heeft, so mag een ijder zoveel annemen als hij na zijn waartal kan verdedigen.
32. Item ook is wilkeur, dat sig niemant zal mogen verdrijsen omme zijn creatuiren, 't zij peerden ofte beesten, ofte wat namen dat sij hebben, in den esch drijven aleeer ende bevorens den esch gants bloot ende vrij is, en alle degene so hijr boven doen, zal voor de eerste maal verbeurt hebben een halve tunne bier ende voor de anderde maal dubbelt.
33. Item zoo is wilkeur, dat de heerde, de de peerden waret, des morgens vroeg voor het opgaan van de sonne daar zal wesen ende zo eenige peerden in de meede bij dage mugten worden bevonden, de schade zal komen tot last van de heerde.

FINIS

Desen tot art. 12 van den predigstoel afgelesen en gepubliceert den 27sten Meert 1718, Molanus vem. *) in Onstwedde.

geteekend: Jarke Tedinck

Jan Miggels

Freerk Harding

Aike Nannings

Jan Jansen Broyes

Jan Huges

*) vem. = *verbi minister of verbi evangelij minister = dienaar van het Woord van God, predikant.*

Harm Nannes
Jan Willemens
Hindrik Boels
Harmen Nanninges
Derk Beerens
Roelf Harmens
Harm Tappers
Hanno Hubbeling
Ayke Naning
Geertken Harmens
Wubbe Folkers
Karsken Huitsing
Wilt Mennering

Deesen van de praedikstoel afgekondigt ad art. 11 den 15den Sept. 1737.

(get.) H. Molanus, Pastor Onstwedde.